

MÜASİR DÖVRDƏ MÖTƏDİLLİK ANLAYIŞI

Könül ƏHMƏDOVA,

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya
fakültəsinin Fəlsəfə tarixi və
mədəniyyətşünaslıq kafedrasının doktorantı,
konul.ahmadova@list.ru

AÇAR SÖZLƏR: mötədillik, xoşgörü, orta yol, fitrət, dözümsüzlük, ayrı-seçkilik.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: умеренность, терпимость, золотая середина, натура
человека, нетерпимость, дискриминация.

KEY WORDS: moderation, tolerance, the middle way, human nature, intolerance,
discrimination.

“Ortanı keçsəniz, ən xoşagələn ən xoşagəlməz olacaq”

Demokrit

Giriş

İnsan yaradıldığı andan ağıl, iradə, düşünmə və nitq qabiliyyəti ilə vəsfləndirilmiş varlıq olaraq digər yaradılanlardan üstündür. Bu mükəmməlliyinə görədir ki, kainatda mövcud olan hər şey onun ixtiyarına verilmişdir.

İnsan fitrəti təkəbbür, kin, qürur, qərəz, hirs, paxıllıq və s. kimi xislətlərdən təmiz halda doğulur. Düşdüyü mühitdən asılı olaraq, sadalanan bu xüsusiyyətləri özündə toplamağa başlayan fərd cəmiyyət içində digər insanlarla əlaqə qura bilmədikdə uzaqlaşır və özünə qapanır. İnsanlar arasında normal münasibətlərin qurulması üçün qarşılıqlı sevgi və hörmət, birlik və bərabərlik olmalıdır ki, bunun açarı da təvazökarlıq, ürəyiaçıqlıq və səbirlilikdir.

İnsan ictimai varlıqdır. Hər bir insan fərqli yaradılmışdır. Bu dünyada xarici görünüşcə oxşar insanlara rast gəlmək olsa da, xasiyyət baxımından iki eyni insan tapmaq qeyri-mümkündür. İnsanlar din, dil, irq, dünyagörüşü, qabiliyyət, fikir və düşüncələri ilə bir-birindən seçilir. Sadalanan bu aspektləri nəzərə almadan, ayrı-seçkiliyə yol vermədən hər bir insanın inanc və dəyərlərinə hörmətlə yanaşmalıyıq. Çünki inanc azadlığı insanın sahib olduğu təməl haqlardan biridir. İnsanlarla münasibət qurduqda nə ifrata, nə də etinasızlığa yol verilməli, ortaq məxrəc, “qızıl orta”, mötədil istiqamət tutulmalıdır. Mötədillik dünya cəmiyyətlərində hiss olunan psixososial ehtiyacların ən öndə gələnələrindəndir [1, s.79].

Mötədil sözü lüğətdə “nə az, nə çox; nə çox böyük, nə çox kiçik; orta vəziyyətdə olan; miyanə”, mötədillik isə “yumşaqlıq, mülayimlik” mənalarını verir [2]. Əks mənaları “ifrat” və “etinasızlıqdır”. Fəlsəfi termin olaraq isə mötədillik - “başqalarının fərqli düşüncə tərzini və yaşama üslubunu anlayışla qarşılamaq, onlara fikir və duyğularını sərbəst dilə gətirə bilmə

imkanı tanımaqdır” [3, s.164].

“Orta yol” və ya “qızıl orta” da adlandırılan mötədillik *“insanı ifrata və laqeydliyə meyil etməkdən qoruyan, bəyənilən hal, vəziyyət”* deməkdir. Mötədillik anlayışına yaxın olan “qızıl orta” məfhumu latın dilində *“aurea mediocritas”*, yunan dilində isə *“mesotes”* şəklindədir və *“iki arzuolunmaz hədd arasındakı xoş orta”*nı [4, s.136; 5, s.201] ifadə edir. Qədim yunan fəlsəfəsində, xüsusilə Aristoteldən [6, s.93-97] gəlməsinə baxmayaraq, ilk dəfə həmin məfhum Roma şairi Horatsi tərəfindən istifadə edilmişdir. Horatsi “qızıl orta”nı *“həddini aşmadan düzgün hərəkət qaydası”* kimi təsvir etmişdir [7].

Mötədillik nə bir məzhəb, nə də ki, dindir. O, insanın düşüncə və davranışlarına laqeydlikdən və ifratdan uzaq, obyektiv yanaşmadır. Mötədillik dini cəhətdən fərqli inanc, ibadət, məzhəb və təriqətləri; etik cəhətdən fərqli dəyərlər sistemi və davranışları; fəlsəfi baxışdan fərqli düşüncə və ideologiyaları; etnik cəhətdən başqa irqi; psixoloji və sosioloji cəhətdən başqa həyat tərzi və mədəniyyəti; dil baxımından başqa dili; insani baxışdan fərqli cinsi və s. təbii halları ilə qəbul edib, bu fərqliliklərə qarşı müsbət davranış ortaya qoymaq mənasına gəlir [8, s.29].

Özünəməxsus dini, milli, əxlaqi və mədəni dəyərləri olan müxtəlif xalqların bir yerdə yaşaya bilməsi üçün ümumi düsturu tapmaq hazırda dövlətlər üçün prioritet vəzifədir. Müxtəlif xalqların birgə mövcud ola bilmələri məqsədilə adıçəkilən dəyərlərə hörmətsizcə yanaşmaq və ya onları məhv etməyə çalışan, xoş qarşılamayan, yaxud dözümlülük göstərməyən hal və davranışları nəzarətdə saxlamaq, bu dəyərləri qorumaq üçün xoşgörünün hədlərini müəyyənləşdirmək əsas məsələlərdəndir [8, s.61].

Fərqli mədəniyyətlərin bir yerdə yaşaya bilməsi üçün mötədillik sülh və əmin-amanlıq şəraitində həyat tərzinin təməl şərti, cəmiyyətin mövcudluğu üçün ən mühüm özəlliklərdən biridir. Mötədil olmaq səndən fərqli düşünən birinin fikirlərini başa düşməyə cəhd etmək, onlarla danışmaq və onları dinləmək surətilə dialoq qurmaq işidir.

Mövlanəyə görə, dünyadakı bütün pisliklərin təməli sevginin azlığıdır. Bu problem təkəbbür, qürur, dözümsüzlük, kin, nifrət, paxıllıq kimi hiss və davranışlar bir yerə gəldikdə yaranır. Mövlanə insanların bu cür xislətlərdən xilas ola bilməsi üçün sevgi, mərhəmət və xoşgörünü insani/əqli hisslər olaraq görür, qəzəb, ehtiras və nifrəti isə heyvani/nəfsi hisslər hesab edir [9, s.13]. İnsan elə bir varlıqdır ki, əqli və nəfsi hisslər kimi bir-birinə zidd olan iki tərəf – qalxma və enmə arasında qalır. Ona görə də “orta yol”un əsas hədəfi insanı kamala çatdırmaq üçün nəfs ilə əqlin mötədilliyini saxlamaqdır.

İnsanlar öz aralarında düşmənçiliyi yox edib, birlikdə yaşaya bilmək üçün bir düstura sahib olmalıdır. Bu düsturun ilk maddəsi bağışlamaq, pislili əfv etməkdir. **“Yaxşıqla pislik eyni ola bilməz! (Ey mömin kimsə!) Sən (pisliyi) yaxşıqla dəf et! (Qəzəbə səbrlə, cəhalətə elmlə, xəsisliyə cəmərdliklə, cəzaya bağışlanmaqla cavab ver!) Belə olduqda aranızda düşmənçilik olan şəxsi, sanki yaxın bir dost görürsən!”** [10, “Fussilət”, 34].

Səbir də həmin düsturun bir maddəsini təşkil edir və ən böyük əxlaqi dəyərlərdən biridir. Qurani-Kərimdə 104 dəfə zikr olunan “səbir” kəlməsi, əslində, hər şeyə kor-koranə boyun əymək mənası daşımır. **“Yaxşı əməl sahibi, əslində, ... dar ayaqda, çətinlikdə (ehtiyac, yaxud**

xəstəlik üz verdikdə) və cihad zamanı (məşəqqətlərə) səbir edənlərdir. (İmanlarında, sözlərində və əməllərində) doğru olanlardır. Müttəqi olanlar da onlardır!” [10, “Bəqərə”, 177]; “Allah səbir edənləri sevər!” [10, “Ali İmran”, 146]; “...(Allah yolunda əziyyətlərə) dözənləri etdikləri yaxşı əməllərin müqabilində mükafatlandıracaq (yaxud gördükləri yaxşı işlərin əvəzində onlara daha yaxşı mükafat verəcəyik!)” [10, “Nəhl”, 96]; “Və onları etdikləri səbr müqabilində Cənnətlə və (geyinəcəkləri) ipəklə mükafatlandıracaqdır” [10, “İnsan”, 12] ayələri səbirdən danışılan ayələrdən bəziləridir.

Azad seçim hüququ verilən insan günah işlətməyə və xəta etməyə meyilli yaradılmışdır. Buna görə də başqalarını günah işlətməkdə, xəta etməkdə, fərqli düşünməkdə təqsirləndirməzdən əvvəl insan özünə nəzər salmalıdır [8, s.44]. Qurani-Kərimdə məsələ bu şəkildə öz ifadəsini tapmışdır: “...Özünüzü təmizə çıxartmayın. O, Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənin kim olduğunu ən gözəl biləndir!” [10, “Nəcm”, 32].

Birlikdə yaşaya bilmə düsturunun üçüncü maddəsi insanların sadəcə yaxşı tərəflərini görüb, pis və ya səhv ola biləcək tərəflərini ortaya çıxartmamaqdır [11, s.25; 12, s.18-20]. Bir insanın digərində qüsurları tapıb qabartması onun mötədil baxışlarını zədələyə biləcəyi kimi, kin və nifrət duyğularını da oyada bilər. Bu səbəbə görə qüsurları araşdırmaq deyil, hətta bildiyiniz təqdirdə onları örtmək məsləhətdir.

Hirsiyənlər və əsəbiləşmə kimi davranışlar da fitridir. Ancaq insanları incidəcək, ayrı-seçkilik toxumlarını cücərdəcək qəzəb duyğusu xoşagəlməz haldır. “Əsl güclü olan - qəzəbli anda qəzəbinə sahib olandır” [13, XII, 129]. Lakin küfrə qarşı, mala, cana, namusa təcavüz və buna oxşar həddi aşan davranışlara qarşı hirsliyənlər istisna hal təşkil edir.

Mötədilliyin ilk düşməni isə qərəzdir. Qərəz bilgisizlikdən, cahillikdən doğur. Bunun qarşısını almaq üçün daim öyrənmək, özünü mütaliələrlə təkmilləşdirmək və dünyagörüşünü artırmaq lazımdır. Cəhalət cəmiyyətdəki hüzzuru pozur, nəticədə, problemlərə, anlaşılmaqlığa və dözümsüzlüyə gətirib çıxarır.

Dinlərdə mötədillik

Mötədillik anlayışına ümumi nəzər saldıq. Bəs dinlərə görə, mötədil kimdir, mötədillik nədir və həmin “qızıl orta” necə təyin olunmalıdır? Dini həyatla yanaşı, dünyəvi məsələlərdə də “qızıl orta”-nı tapmaq lazımdır. İnsan nə özünü tamamilə dünyaya həsr etməli, nə də bütünlüklə ondan uzaqlaşmalıdır. Dünya həyatına bütünlüklə dalanlar onun əsirinə çevrilirlər, dünyadan imtina edənlər isə tərk-i-dünya həyatını seçənlərdir.

Bəzi dinlərə görə, mötədillik məfhumunu nəzərdən keçirək:

Konfutsinin ideyaları universal balans üzərində qurulmuşdur. Onun doktrinasına görə, ifrata düşməmək üçün “zhōngyōng” – orta yol ilə getmək lazımdır. Konfutsinin fikrincə, “hər insana hörmətlə yanaşmaq lazımdır, sənə qarşı necə davranmağın istəyirsənsə, özün də ona o cür münasibət göstərməlisən”.

Buddizm ilk dövrlərdə asketizmə meyilli olsa da, sonralar “orta yol” nəzəriyyəsini qəbul etmişdir [14, s.93, 123].

Hinduizmdə mötədillik 6 əxlaq əsasında biridir. Hərbi tərcüməsi “özünə nəzarət etmək,

özünü məhdudlaşdırmaq” olan “dama/damax” məfhumu mötədilliyin ekvivalenti hesab olunur, ki, bu da Hinduizm fəlsəfə sistemində “yama” – xüsusi etik davranış qaydaları toplusuna aid edilir. Həmin qaydalar insan şüurunu neqativ düşüncələrdən, həyəcanlardan, pis əməllərdən və onların nəticələrindən qoruyur. Bu qaydalara fikirdə, sözdə, əməldə mülayim və doğru olmaq, dünya malına bağlı və paxıl olmamaq, nəfsi cilovlamaq daxildir [15, s.876].

Yəhudilikdə isə istənilən ruhi tarazlığa və aliliyə çatmaq üçün Tanrı tərəfindən yaradılmış sol xətt – eqoizm (“etser ra”) ilə sağ xətt – sevgi və əliaçıqlıq (nur) arasında orta xətti, yəni mötədil yolu – “kav emtsai”ni tapmaq hər insanın işi və vəzifəsidir [16]. Mötədil yol Tövrətin idealıdır, yəni insan Tövrətin bütün əmrlərinə riayət etsə, mənəvi kamilliyə çata bilər. «*Ordular Rəbbi belə deyir: “Düzgün və ədalətlə mühakimə edin. Hər kəs bir-birinə məhəbbət və mərhəmət göstərsin. Dul qadına, yetimə, qəribə və yoxsula zülm etməyin. Ürəyinizdə bir-birinə qarşı pis niyyətlər tutmayın”* [17, Zəkəriyyə, 7:9-10, s.1232] və “*Ordular Rəbbi belə deyir: «Dördüncü, beşinci, yeddinci və onuncu ayların orucları Yəhuda xalqı üçün sevinc və şadlıq dolu gözəl bayramlar olacaq. Ancaq siz düzgünlüyü və əmin-amanlığı sevin»* [17, Zəkəriyyə, 8:19, s.1233] kimi Tövrətdən nümunələr insanı ifrat və təfrit arasında qalan orta yola istiqamətləndirmək ideyasını təsdiq edir. Göründüyü kimi, Tövrətdə mövcud olan bütün qadağalar “qızıl orta” qanunu nəzərə alınaraq qoyulmuşdur [18, s.391-393].

Xristianlıq dininə görə, mötədillik insanı asılılıqlardan azad edir və ruhunu əminlikdə, ürəyini saflıqda saxlayır ki, bu da qurtuluşa zəmin yaradır. Mötədillik insan ruhunun nəfsi üzərində hakim olmasıdır. Antik filosoflar kimi, xristianlar da mötədilliyin məhz etik məqsədlər güdəndə dəyər kəsb etdiyini hesab edirlər. Asketizm Xristianlığın çox vacib parçasıdır və insan dini məqsədlər naminə maddi dünyadan imtina edib, onları yaxınları üçün qurban verirsə, öz nəfsini qoruyaraq dəyər qazanır [19, s.69].

Yəhudilik ilə Xristianlığı müqayisə etdikdə görürük ki, Xristianlıqda asketik həyat tərzini özünü daha qabarıq büruzə verir, Yəhudilikdə isə ona nisbətən mötədillik prinsipi daha çox vurğulanır, sadəcə olaraq, Tanrının verdiyi əmrlərdə mötədilliyə yer yoxdur, ancaq qətilik var.

İslam dinində mötədillik ifrat və etinasızlıq arasında orta yoldur. Mötədillik İslamın özüdür və həzrət Peyğəmbər təcrübəsini ifadə edir. Əgər bir millətin mötədillik meyarı olsa və ona əsasən öz qayda və qanunlarını qəbul etsə, heç vaxt ifrata varmaz və həddini aşmaya düşər olmaz. Mötədilliklə bağlı İslam mənbələrindən (Qurani-Kərim və Sünnə) aşağıdakı nümunələri göstərə bilərik:

“Bəqərə” surəsinin 143-cü ayəsində Allah-Təala

و كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَ مَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَ إِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ
رَحِيمٌ

“(Ey müsəlmanlar!) Beləliklə də, sizi orta (mötədil, ədalətli) bir ümmət etdik ki, (qiyamət günü) siz insanlara şahid olasınız, Peyğəmbər də sizə şahid olsun” buyuraraq müsəlmanları orta ümmət adlandırır. İslam alimləri qeyd edirlər ki, ayədə keçən “orta” ifadəsi

“mötədil, ədalətli, düzgün, “qızıl orta”nı qoruyub saxlaya bilən” mənasına gəlir. Bu ayədən çıxış edərək deyə bilərik ki, müsəlman ümməti ədalətli, dürüst və mötədil olmalı, yəni nə ifrata varmalı, nə də etinasızlıq göstərməlidir. Ayədə qeyd olunan “orta” sözünün mənası həm də “tarazlıq, iki zidd məsələ arasında orta məqamı tapmaq, ədalətli olmaq, “qızıl orta” qaydasına riayət etmək” kimi başa düşülə bilər.

İmam Əli buyurur: “ نَحْنُ النُّمْرُقَةُ الْوَسْطَى بِهَا يَلْحَقُ التَّالِي وَ إِلَيْهَا يَرْجِعُ الْعَالِي ” - “Biz mötədil məqamdayıq. Arxada qalanlar bizə çatmalıdırlar. İrəlidə gedənlər bizə doğru qayıtmalıdırlar [20, c.VI, 109-cu hikmət]. O, başqa bir yerdə buyurur:

“الْيَمِينُ وَ الشِّمَالُ مَضَلَّةٌ وَ الطَّرِيقُ الْوَسْطَى هِيَ الْجَادَةُ عَلَيْهَا بَاقِي الْكِتَابِ وَ آثَارُ النُّبُوَّةِ وَ مِنْهَا مَنْفَعُ السُّنَّةِ وَ إِلَيْهَا مَصِيرُ الْعَاقِبَةِ”

- “Sağ və sola yönəlmək yolu azmaqdır. Doğru və mötədil yol isə geniş haqq yoludur. Allahın kitabı və həzrət Peyğəmbərin ayini bu yolu tövsiyə edir. Peyğəmbərimizin sünnəsi də bu yola işarə edir. Sonda bu yol hamının rəftarının tərəzisidir. Yolun sonu da ona doğrudur” [20, c.I, 16-cı xütbə]. İmam Əli belə bir müjdə də verirdi: “Kim mötədil olsa, onun yolunu mədh edin və nicat tapmasına müjdə verin. Kim sağçı və ya solçu olsa, onun yolunu məzəmmət edin və onu məhv olmadan qoruyun”. Tarix boyu müsəlmanların bir çoxunun ötən əsrlərdə məhv olmasına səbəb onların mötədil yola diqqət yetirməmələri olmuşdur. Buna dəlil Əli ibn Əbu Talibin bu kəlamıdır: “Sağa-sola əyilənlər və zəlalətə, azgınlığa sürüklənənlər. Doğru hidayət yollarını beləcə itirirlər [20, c.III, 150-ci xütbə].

Harada mötədil olmaq lazımdır? Araşdırmalardan çıxan nəticəyə görə, mötədillik metod olaraq fətvada asanlaşdırmaq, dövətdə müjdələmək, üsulda ciddiyyət (mühafizəkarlıq), fiqhədə asanlıq, qayələrdə sabitlik, vasitələrdə dəyişkənlik, dində bağlılıq, dünyada da yaşayıb-yaratmaqdan ibarətdir.

Sədəqədə mötədillik. Qurani-Kərimin “Bəqərə” surəsinin 219-cu ayəsində sədəqənin verilməsi qaydası haqqında buyurulur: “...(Allah yolunda) nəyi paylamalı olduqlarını soruşanlara isə de: “Ehtiyaclarınızdan artıq qalanını (möhtaqlara paylayın)!..” Burada məqsəd orta həddi, yəni mötədilliyi saxlamaqdır. Bəzi insanlar mənəviyyatlarını inkişaf etdirmək üçün maddi məsələlərdə mötədilliyi qorumurlar. Onlar çalışırlar ki, varlarını-yoxlarını Allah yolunda dağıtsınlar, gah mənəviyyat dalınca gedirlər – sahib olduqlarının hamısını infaq etmək istəyirlər, gah da elə xəsis olurlar ki, varından az da olsa, vermək istəməzlər. Ancaq Allah onlardan istəyir ki, bu məsələdə ifrata varmasınlar və mötədilliyi qorusunlar. Allah insanın məzəmmət olunmaq amilini ifratda görür. Mənəvi məsələ olan infaqda da ifratdan uzaqlaşmaq zəruridir. İnsan ehtiyaclarının bir çoxunu maddi yolla təmin etdiyi üçün bütün var-dövlətini bağışlamaqla nəinki özünün, hətta cəmiyyətin ehtiyaclarını da ödəyə bilmir. Bununla da, şəri vəzifələrinə əməl etməmiş olur. Halbuki infaqda mötədillik o deməkdir ki, həm özün o var-dövlətdən bəhrələnsən, həm də başqalarına kömək edə biləsən. İnsan var-dövlətindən və ona Allah tərəfindən verilən bütün imkanlardan mötədil şəkildə bəhrələnməlidir. Qurani-Kərimin “Nə əldən çox bərk ol, nə də əlini tamamilə açıb israfçılıq et. Yoxsa həm qınanarsan, həm də peşman olarsan!” [10, “İsra”, 29] ayəsi buna dəlildir.

Rəftarda mötədillik. Cəmiyyətin sağlam təməllər üzərində durması üçün ədəb və əxlaq qaydalarına əməl olunmalıdır. Bəzən elə olur ki, cəmiyyət içində ümumi normalar xaricində qalan və mötədillik sərhədlərini aşan, mənəvi-əxlaqi dəyərlərdən uzaq hərəkətlərə rast gəlirik. Qurani-Kərimdə səs tonunun da (nə çox sakit, nə çox gur) mötədilliklə ölçüldüyünü görürük. Uca Yaradan buyurur: **“Yerişində müvazinət gözlə (nə çox yeyin, nə də çox asta get) və (danışanda) səsini qaldırma. Çünki ən çirkin səs uzunqulaq səsidir!”** [10, “Loğman”, 19].

Təbliğdə mötədillik. Dinin təbliği hər bir müsəlmanın əsas vəzifələrindən sayılır. İslam dininin təbliği “Dində məcburiyyət yoxdur” şüarı ilə həyata keçir. Təbliğdə ictimai mədəniyyətə riayət olunmalıdır. Çünki insanların mənimsənilməmiş fikir və oturuşmuş düşüncələrdən imtina etməsində ancaq ictimai mədəniyyətin gözlənilməsi, ifrat və təfritdən uzaq rəftara sahib birinin təbliği təsirli ola bilər. Təbliğdə də mötədilliyi qorumaq, kiminsə fikirlərini alçaltmaq və lağ etməkdən uzaq durmaq lazımdır. Şəxs özünü insanlara elə tanıtmalıdır ki, onlar onun dediklərini dinləməyə meyilli olsunlar.

Dua və namazda mötədillik. İbadət etdikdə və namaz qıldıqda da mötədilliyi qorumaq lazımdır. İbadətdə üstünlük, başqa vəzifələrə qarşı isə etinasızlıq insanı kamillikdən saxlaya bilər. Namaz qılmaq vacib əməllərdən biridir. Lakin hər kəsin digər vəzifələri də mövcuddur: ailə qurmaq, övlad sahibi olmaq, torpağı abadlaşdırmaq, insanlara əl tutmaq və s. İnsan gərək bütün imkanlarından istifadə etsin. Ona görə də varlığımızın bütün sahələrinə və ehtiyaclarına diqqət göstərmək lazımdır.

Məhəmməd peyğəmbər (s) mömin-münafiq, müsəlman-qeyri-müsəlman, azad-kölə, qadın-kişi ayrı-seçkiliyi etmədən hamı ilə eyni dərəcədə, mötədil ölçüdə maraqlanırdı. Hansı təbəqəyə və ya mövqeyə, imkanlara sahib olduğuna baxmadan insanlara sırf Allah yaratdığı üçün səmimiyyət və mötədilliklə yanaşırdı. O, sevgi və düşmənçilik mövzularında da mötədil davranmağı tövsiyə edirdi, nə ifrat sevgi, nə də ifrat düşmənliyin tərəfdarı kimi çıxış edirdi [21, s.5]. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, Həzrət Peyğəmbər (s) iman, ibadət, əxlaq və davranışlarında daim “orta yol” metodunu tətbiq etmişdir. Səhabələrinə də məhz bunu aşılamağa və öyrətməyə çalışmışdır [21, s.11].

Nəticə

Hazırda dünyada mövcud olan dinlər arasında müəyyən fərqlər olduğu kimi, hər dinin daxilində də xeyli məzhəb və fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bu fərqliliklərin hər biri öz dininin, yaxud məzhəbinin əsl həqiqəti əhatə etdiyini və xilas yolunun həmin dinin və ya məzhəbin qanunlarına tabe olmaqdan keçdiyini iddia edir. Hətta bəzən elə olur ki, fərqli məzhəblər başqa dinlərə göstərdikləri dözümlülüüyü öz dininə mənsub məzhəblərə göstərmir. Əlbəttə ki, bu hallar siyasi, sosial, iqtisadi və s. səbəblərdən qaynaqlanır [8, s.61]. Fərqli məzhəb nümayəndələrinin bəşər qardaşlığı altında yaşaya bilməsi, sağlam dini mühitin formalaşması yanlış fikirlərin redaktəsi üçün çox önəmlidir və cəmiyyətdə birgəyaşayışın əsas şərtlərindən biridir. Məhəmməd peyğəmbərin (s) nümunəsinə nəzər salsaq görürük ki, Allah Rəsulu (s) fərqli düşünən insanların səhvlərini düzəldərdi, amma əsla onlara qarşı cəbhə açmazdı, incitməzdi, onları icmadan

uzaqlaşdırmazdı. Radikalizmin və təəssübkeşliyin qarşısını mötədilliklə alardı.

Sonda tarixi faktlara əsaslanaraq belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, bəzən hər hansı dinin nümayəndələri onun qanunlarını nəzəriyyədən praktik həyata tətbiq etdikdə, yaxud dinin prinsiplərini təfsir etdikdə öz fikir və düşüncələri əsas götürmüş və yanlış şəkildə istifadə etmişlər [22, s.118]. Bu da təbii olaraq dözümsüzlük, qarışıqlıq, hətta savaş üçün zəmin yaratmışdır. Tarix sübut edir ki, yuxarıda qeyd olunan platformaların hər hansı bir postulatı inkar etmək cəmiyyət üçün xeyirli deyildir. Müharibə, üsyan, soyqırımı, inkvizisiya, nasizm və s. kimi tarixi faktlar da bunu təsdiqləyir. İndiki dövrdə elə bir qrup insan tapılar ki, təkamülü və keçmişin təcrübəsini bir tərəfə qoyub yenidən həmin tarixi dövrlərə qayıtmaq istəyir. Digər bir qrup insan isə yeni yaranan fərqli fikirlərə açıqdır və onların nəinki yeni nəsil problemlərin həllində istifadə oluna biləcəyinə, hətta mənəvi inkişafda da faydalı ola biləcəyinə inanır. Cəmiyyət əvvəlki dövrlərin təcrübəsini nəzərə almayıb və keçmiş əsrlərə qayıtmaq fikrindən əl çəkməsə, heç bir zaman irəli gedə bilməz. Mötədil, orta bir yol tutmaq üçün tərkibində fərqli fikirlərə qarşı dözümlülük olan, ümumi və unikal əxlaq prinsipləri yaradılmalıdır. Bütün dinlərin və etik sistemlərin liderləri bu prinsiplərdə əsas vurğunu qürur və qərəzin məhv olunması üzərində qurmalıdır.

Əgər ədalət mahiyyət və məzmunursa, onda mötədillik bələdçidir. Çünki mötədilliyin yoxluğu könüllərdə fəsada gətirin çıxarar və nəticədə ədalətli olmağa əngəl törədir. Elə isə mötədillik yox olsa, ədalət də yox olar. Lakin ədalət hökm sürərsə, mötədillik də hökm sürər. Mütədillik yayılarsa, onunla birlikdə ədalət də, mərhəmət də, həmrəylik də mövcud olar.

BMT-nin Baş Assambleyası 15 yanvar 2018-ci ildə 72-ci sessiyasında mötədilliyi ekstremizm ilə mübarizədə, qarşılıqlı hörmət və anlaşma, dialoqun inkişafında mühüm faktor hesab edərək sülh, əmin-amanlıq və sabitliyə təşviq etdiyi, inteqrasiya uğrunda və danışıqlar naminə konfrontasiyadan imtinada rol oynadığı üçün informasiya, təhsil, müzakirə və dialoqlar vasitəsilə mötədilliyin təbliğatını genişləndirməklə “Ümumdünya mötədil hərəkət qüvvələri”nin formalaşdırılması ideyasını irəli sürmüşdür. Həmçinin, 2019-cu ilin “Beynəlxalq mötədillik ili” kimi qeyd olunmasını və bunun xeyriyyə cəmiyyətləri hesabına keçirilməsini təklif etmişdir [23].

ƏDƏBİYYAT

1. Gülhan Tahsin. Olumlu bir tutum olaraq hoşgörünün dəyər boyutu // Köprü dergisi, sy. 57, İstanbul: Yeni Asya neşriyat, 1997, s.79-85.
2. <https://www.azleks.az/az/online-dictionary/m%C3%B6t%C9%99dil>
3. Cevizci Ahmet. Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Paradigma yayınları, 2000, 1816 s.
4. Walker Matthew D. Aristotle on the Uses of Contemplation. UK: Cambridge University Press, 2018, p. 261.
5. КОНТ-Спонвиль Андре. Философский словарь. Пер. с фр. Е.В. Головиной. Москва: Издательство «Этерна», 2012, 1120 с.
6. Левит Л. З. «Золотая середина» и «любовь к себе»: что же имел в виду Аристотель? Сборник центра научных публикаций: «II Летние чтения». Киев: Центр научных

- публикаций, 2014, с. 93-97.
7. https://cyclowiki.org/wiki/золотая_середи́на
  8. Hemşinli Hakan. Din ve hoşgörü: İmkan ve sınırları. İslam dini örneği. Doktora tezi. Van: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 132 s.
  9. Cin Halil. Mevlana ve Hoşgörü. Hoşgörü Yılında Mevlana. Ankara: Bil-Kav yayınları, 1995, s. 11-19.
  10. Qurani-Kərim (Tərcümə edənlər akad. Z.M.Bünyadov və akad. V.M.Məmmədəliyev). Ankara: TDV Diyanət işləri başkanı, 2018
  11. Duran Bünyamin. Seküler ve Tevhid Duyarlı İnsan Tipinde Hoşgörü, Tahammül Siyaset Akademik Araştırmalar Serisi. İstanbul: Nesil yayınları, 1997, 212 s.
  12. Gürsoy Kenan. Felsefe ve Hoşgörü. Felsefe dünyası. Ankara: Felsefe Derneği yayınları, sy. I, 1991, s. 18-21.
  13. Buhari Ebu Abdullah Muhammed ibn İsmail. Sahih-i Buhari muhtasarı. Trcm. Kamil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 1993, 13 cild.
  14. Armstrong Karen. Buddha. USA: Penguin publisher, 2004, p. 240.
  15. Lochtefeld James. The Illustrated Encyclopedia of Hinduism. New York: Rosen Publishing, 2002, p. 909.
  16. Лайтман М. Золотая середина в Каббале. Стратегия “золотой середины”, Международная Академия Каббалы «Бней Барух», 2019 / <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame>
  17. http://www.holybible.or.kr/BIBLE_azer/cgi/bibleftxt.php?VR=0&CI=9735&CV=4&KY=
  18. Тверский Ицхак. Галаха и философия. Основы учения Рамбама. Израиль: Издательство Открытого университета, 2003, 8-10 часть, 454 с.
  19. Тареев Михаил М. Основы христианства. Сергиев Посад: Издательство Св.-Тр. Сергиевой лавры, 1908, 423 с.
  20. Seyyid Razi. Nəchül-bəlağa. (Tərcümə edənlər A.Mehdiyev, D.Cəfərli, E.Quliyev). Bakı: Nurlar, 2006, VI c.
  21. Aşık Nevzat. Hz. Peygamber ve itidal // Diyanet dergisi, XXIII c., sy. 4, İstanbul: TDV, 1987, s. 3-12.
  22. Olguner Fahrettin. Hoşgörü - din ve zihniyet // Erdem Atatürk Kültür Merkezi dergisi, Türklerde hoşgörü özel sayısı I, VIII c., sy. 22, Ankara: T.T.K. yayınları, 1996, s. 115-136.
  23. <https://undocs.org/ru/A/RES/72/129>
  24. Arslan İhsan. Beşeri ve Siyasi Yönleriyle Hz Peygamber'in Hoşgörüsü. Konya: 2000, 214 s.

Конул Ахмедова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УМЕРЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЭПОХИ

РЕЗЮМЕ

Одной из общих проблем современной эпохи является вопрос о создании формулы совместного проживания людей с различными убеждениями, культурами и этническими структурами. Эта формула, основанная на общечеловеческих ценностях и указывающая на глобальное примирение, должна создаваться умеренным образом, чтобы общества, сформированные из людей с различными убеждениями, культурами, обычаями, расами и идеями, жили в мире и согласии. Термин «умеренный» означает убеждения и моральные законы, такие как уважение, разделение, солидарность и благочестие.

Konul Ahmadova

THE MODERATION CONCEPT IN THE MODERN AGE

SUMMARY

One of the common problems of the modern age is the question of creating a formula for the coexistence of people with different beliefs, cultures and ethnic structures. This formula, based on universal human values and pointing to global reconciliation, must be developed in a moderate manner so that societies formed by people with different beliefs, cultures, traditions, races and ideas could live in peace and harmony. The term “moderate” refers to beliefs and moral laws, such as respect, sharing, solidarity and piety.